

Intenca strahu v sovražnem govoru

Premislek o vzrokih in posledicah sovražnega govora

Abstract

The Intention of Fear in Hate Speech: A Reflection on the Causes and Consequences of Hate Speech

The author attempts to clarify and confirm the introductory thesis claiming that hate speech is essential for maintaining the neoliberal ideology, which requires a divided and insecure society for its functioning. Such a society is controlled by the fear of the unknown and leads to expressions of hatred towards the different, "non-integrated" individuals. By introducing the concept of the Other, a symbolic enemy, we analyse the spread of hate speech in society and describe how it affects the changing of the political construction of "us" and "them". We use Kant's view of the enlightenment to describe an educated society that represents a path to the acceptance of the culture, way of life and other aspects of the Other. To present the ways of enlightening the society, we use contemporary anarchist thought, which offers the idea of dispersed and constant struggles, also used in Bey's concept of temporary autonomous zones or the Anonymous movement. In conclusion, we find the solutions for eliminating hate speech in exposing the problem and in the form of constant struggles, starting with the fight for access to quality knowledge of other world cultures and the condemnation of hate speech on all levels.

Keywords: the Other, enlightenment, education, anarchism, dispersion of struggles

Lea Lindič holds a Masters' Degree in Political Science. She is employed at the National Assembly, at the Department for International Activities, Protocol and Translation. (lea.lindich@gmail.com)

Povzetek

Avtorica si prizadeva pojasniti in potrditi uvodoma zastavljeno tezo, da je sovražni govor nujen za ohranjanje neoliberalne ideologije, saj ta za delovanje potrebuje razdeljeno, negotovo družbo, ki jo strah pred neznanim vodi v izražanje sovražnosti do drugačnih, »neintegriranih« posameznikov. Z uvedbo koncepta Drugega, simbolnega sovražnika, analizira širjenje sovražnega govora v družbi ter opiše njegov vpliv na spreminjanje politične konstrukcije »mi« in »oni«. Kantov prikaz razsvetljenstva uporabi za deskripcijo izobražene družbe, ki je pot do sprejemanja (kulture, načina življenja itn.) Drugega. Za prikaz načinov razsvetljenja družbe se opre na sodobno anarhistično misel, ki ponuja idejo razpršenih, nenehno porajajočih se bojev, pri kateri se med drugim napajata tudi Beyev koncept začasnih avtonomnih con in gibanje Anonymous. Avtorica sklene, da so rešitve za odpravo sovražnega govora v izpostavljanju tako problema kot tudi rešitev v obliki nenehnih bojev, pri čemer bi se morali najprej boriti vsaj za dostopnost do kakovostnega znanja o drugih kulturah po svetu, hkrati pa ne prenehati pozivati oblast in druge k obsojanju sovražnega govora.

Ključne besede: Drugi, razsvetljenstvo, izobraževanje, anarhizem, razpršenost bojev

Lea Lindič je magistrica politologije, zaposlena v Državnem zboru RS, na Oddelku za mednarodno dejavnost, protokol in prevajanje. (lea.lindich@gmail.com)

Uvod

Članek je uokvirjen v obdobje prihoda beguncev na nam bližja ozemlja, ki je sprožil hiter razmah strahu in sovraštva po vsej celini ter dokončno razkril tudi krhkost evropskih idealov svobode, enakosti in pravičnosti. Čeprav so migracije vsakdanji proces, ki je bil dolga leta spodbujan s procesom globalizacije, pravila igre nikoli niso bila za vse enaka. Z odvzemom pravice svobodnega gibanja migrantom v imenu varnosti prekinjamo odpiranje meja in prost pretok ljudi, hkrati pa zavračamo človeškost tistim, ki jih pri tem selekcioniramo kot problematične. Spremljamo vzpon skrajnih desničarskih gibanj in demagogi, ki jih nagovarjajo, se s širjenjem sovraštva in strahu krepijo, sočasno pa širijo ksenofobijo, diskriminacijo in rasizem – predvsem v obliki sovražnega govora. Širjenje sovražne in nasilne retorike za politične demagoge in ideologe v času izrednih razmer ni težka naloga. Veliko težje je obljubiti varno in stabilno prihodnost kot načrtno okriviti prišleke za razširjeno nezadovoljstvo med ljudmi.

Zato je pri zastavljanju konteksta članka pomembno opozoriti tudi na politično-ekonomske poteze čedalje intenzivnejših procesov neoliberalizacije¹, katere politično-ekonomska filozofija in predvsem ideologija je vstopila v večino sfer vsakdanjega življenja in predružačila svet do te mere, da se zdijo neoliberalna izhodišča zdravorazumska. Dostop do človekovih pravic in svoboščin imajo v praksi pogosto le tisti z dovoljšnimi prihodki, ki zagotavljajo varnost, vsem drugim pa pripada miloščina, kar skupaj s finančnimi krizami, ki povzročajo rast inflacije in brezposelnosti s hkratnim upadanjem mezd in begom kapitala (Harvey, 2012: 249), krepki občutke nemoči in jeze. Vpeljevanje politik deregulacije, privatizacije in odpravljanja številnih področij socialnih politik slabša kakovost življenja pripadnikom nižjega in srednjega sloja, o čemer pa v *mainstream* medijih zaradi lastniške strukture ne slišimo veliko; krivda za take razmere se prej pripisuje navideznim sovražnikom – tujcem, imigrantom, zunanjih agitatorjem in »teroristom« (ibid.: 257). Tako se oblikuje javno mnenje in soustvarja politiko držav, ki se čedalje bolj osredinja na koncept varnosti in dobiva čedalje bolj izrazite nacionalistične poteze.

Poleg tega neoliberalni sistem temelji na spodbujanju tekmovalnosti: posamezniki danes ne tekmujejo le na trgu dela, temveč tudi v predstavljanju sebe kot izdelka, Osebe, ki se promovira in na različnih družbenih omrežjih tekmuje za pozornost. Za izstopanje iz množice podobnih objav se pogosto uporabljajo močne, žaljive izjave, ki zbujejo navdušenje in podporo s pozivanjem k uničenju vsega, kar ogroža »naše« tradicionalno življenjsko okolje. S psihološkega stališča

---

¹ Po Harveyju (2012: 29) lahko neoliberalizacijo razumemo »bodisi kot utopični projekt udejanjenja teoretske zasnove preureditve mednarodnega kapitalizma bodisi kot politični projekt ponovne vzpostavitve pogojev za akumulacijo kapitala in za obnovo moči ekonomskih elit«, pri čemer je »v praksi prevladal drugi od obeh ciljev«. V članku se termin neoliberalizacije nanaša predvsem na posledice neoliberalne ideologije, ki prevladuje zadnjih štirideset let, in vladajočo mentaliteto, ki je zasnovana na podjetniških vrednotah, kot so kompetitivnost, individualizem in decentralizacija (Omladič, 2011).

tako morda ne zgrešimo veliko, če sovražni govor definiramo kot enega od načinov samopotrjevanja v 21. stoletju – potrjevanja lastnega prepričanja in vere v svojo identiteto kot edino pravo.

Zato si v članku postavljamo izziv utemeljiti tezo, da sovražni govor poganja ideologijo neoliberalizma, saj ta za svoj obstoj in nemoteno delovanje potrebuje razdeljeno družbo, v kateri vsakdo najde vzrok za svojo jezo in strah v drugačnem posamezniku. Glede na predloge in ideje, s katerimi demagogi danes pridobivajo moč, bomo v okviru zastavljene teze ponudili premislek o vrednotah, ki jih gojimo v družbi, oziroma se vprašali, kako v prihodnosti preprečiti izzvana (pred)vojna izredna stanja.

Namen članka je hkrati podati premislek o vzrokih in posledicah sovražnega govora, pri čemer skušamo vzroke pojasniti z lacanovsko psihoanalizo, ki v času osvajanja oblasti z lažno propagando analizira, »kako ideologija omreži subjektovo željo, da ta deluje proti lastnim ‚objektivnim‘ interesom in svoje uživanje organizira na način, ki reproducira obstoječa razmerja moči« (Inštitut za delavske študije, b. d.). Konkretnije bomo z lacanovsko terminologijo opisali odnos do begunca kot »Drugega« in njegov vpliv na družbo.

V drugem delu članka se lotimo Kantovega vprašanja razsvetljenstva, ki s svojo večno aktualnostjo poziva k opustitvi navideznega udobja in kritičnemu preizpraševanju potekajočih družbenih procesov. Demagogi skušajo pozitivna stališča do svojega političnega programa zbuditi z obravnavanjem in spodbujanjem negativnih stališč ljudi do migrantov. Zato v članku poskušamo analitično razmisliti o posledicah lažne propagande in se glede na trenutni vzpon skrajnih desničarskih gibanj vprašati, ali je razsvetljenje danes sploh mogoče.

Odgovor poiščemo v teoriji in praksi novega anarhizma. Novi ali postideološki anarhizem ustvarja nove načine organiziranja, katerega cilj je preobrazba vsakdanjega življenja (Vodovnik, 2011: 94–95) z nenehnim obravnavanjem različnih oblik izkoriščanja, dominacije in avtoritarizma. Za doseg »razsvetljenstva« in posledično zavezitev širjenja sovraštva ponudimo razmislek v obliki štirih točk, ki hkrati dajejo pregled in opis taktik za preobrazbo družb.

Temelji sovražnega govora po Lacanu: *Drugi* kot povzročitelj strahu

Neenakost v svetu se danes povečuje tudi z zastraševanjem ljudi. Množico obubožanih, jeznih, lačnih in nemočnih zlahka prepričamo v izražanje srda proti drugim, drugačnim. Lacan pojasnjuje, da lahko vsak subjekt drugemu subjektu predstavlja objekt velikega Drugega. Veliki Drugi je »mesto, kamor je umeščena veriga označevalca, ki obvladuje vse, kar se bo od subjekta lahko ponavzočilo; to je polje tistega živega, kjer se mora prikazati subjekt« (Lacan, 2010: 190), pri čemer se označevalec artikulira tako, »da zastopa subjekta za drugi označevalec«

(Lacan, 2008: 51). Subjekt namreč vznikne »spričo označevalca, ki ob priliki deluje kot zastopnik tega subjekta za neki drugi označevalec« (ibid.: 9). Demagogi in ideologi, ki danes s spretno retorično rabo usmerjajo nakopičeno negotovost, nezadovoljstvo in strah, postanejo naš veliki Drugi, ki nas slepi s svojo resnico. Ta Veliki Drugi, lik Vodje, svojo »resnico« naperja proti nekemu drugemu Drugemu, liku begunca, tujca, ki pooseblja vse, kar nas navidezno ogroža, spreminja naš vsakdanjik in vdira v naše navade. Drugi – begunec, tako kot Veliki Drugi, pripomore k utrjevanju kolektivne identitete množice, naščuvane proti njemu. Po Freudu (2007: 306) namreč lik Vodje nadomesti Ideal Jaza članov množice, saj identifikacija med individui temelji na identifikaciji z Vodjo. Da se torej konstruiramo »mi«, je nujno, da se »mi« loči od »njih«.

Ko Schmitt (1994: 11–12) opisuje politično moč demokracije poudarja, da je enakost politično zanimiva le tako dolgo, dokler obstajata vsaj možnost in tveganje neenakosti,² saj homogenosti politične skupnosti ne moremo doseči brez drugosti, ki množici omogoči spravo, ko negotovost, strah in sovraštvo usmeri na to drugost in prepreči iskanje sovražnika med svojimi podobniki. Po Chantal Mouffe (2015: 26) gre sicer pri številnih razmerjih »mi/oni« zgolj za vprašanje priznavanja razlik, »[t]oda to pomeni, da vselej obstaja možnost, da razmerje ‚mi/oni‘ postane razmerje prijatelj/sovražnik«.

Kantov poziv k razsvetljenju: izstop iz nedoletnosti in demistificiranje neznanega

Strahu pred Drugim se lahko po Rutarju (2015a) osvobodimo z njegovo demistifikacijo. Demistificirati pomeni spoznati, razkriti, izobraziti se o nepoznanem. Med najbolj razširjenimi prepričanji evropskega prebivalstva je na primer, da tujci odžirajo delovna mesta in pomenijo strošek za socialno državo, čeprav velika večina študij kaže, da migracije zanemarljivo vplivajo na plače domačinov (Peri, b. d.), avtorji britanske študije o prispevkih migrantov v državni proračun, Dustmann, Frattini in Preston (2011), pa navajajo tudi druge prednosti zaposlovanja migrantov za splošno rast blaginje, kot so dejstva, da migranti manj izkoristijo socialno državo in so večinoma mlajši ter zato pomenijo manjši strošek za zdravstveno in pokojninsko blagajno. Protimigracijska prepričanja so torej večinoma zmotna, pa vendar danes pridobivajo na moči. Če želimo preprečiti hujskaštvo, ki – kot kaže zgodovina – zlahka privede do vojne, se moramo naučiti poiskati utemeljene

---

² Schmitt sicer na drugem mestu, v delu *Pojem političnega*, trdi, da liberalna politika kot taka ne obstaja, obstaja le liberalna kritika politike. Po njegovi razlagi liberalizem negira *politično*, saj se vse, kar mu ostane od države in politike, omejuje na zagotavljanje pogojev za svobodo in odstranjevanje tistega, kar jo ovira (Schmitt, 1994: 119). Kljub antagonistični poziciji v razmerju do neoliberalnega konteksta pričujočega članka lahko zapišemo, da neoliberalna ideologija, opisana v uvodu članka, nima nikakršne zveze s političnim liberalizmom.

odgovore na današnje krize in *izredna stanja*, kar ne pomeni zgolj učenja dejstev, temveč usposabljanje uma za samostojno razmišljanje.

Naj nam na tem mestu kot *subjekt, za katerega se predpostavlja, da ve* (z Lacanovo terminologijo), nastopi Immanuel Kant, čigar odgovor na vprašanje, *Kaj je razsvetljenje?* iz leta 1783 ne izgublja aktualnosti.

Kant za človekovo nedoletnost oziroma za nezmožnost uporabljanja lastnega razuma brez vodstva okrivi človeka samega. Manjka mu odločnosti in poguma. Že več kot štiri desetletja to odločnost in pogum po našem mnenju uspešno zamejuje in počasi, a vztrajno ubija kapital, ki kot gospodar in vodja z ustrahovanjem na vseh področjih življenja sili ljudi v nedoletnost, tudi skozi čedalje večji nadzor. Nedoletnost je udobna, pravi Kant (2006: 23): »[č]e imam knjigo, ki ima zame razum, dušebrižnika, ki ima zame vest, zdravnika, ki zame presoja dieto itn., potem se mi vendar ni treba samemu truditi«. Ljudi poimenuje »poneumljena domača živad«, ko opisuje njihovo življenje v hojci, v katero jih vtaknejo, da ne bi poskusili hoditi sami, s čimer preprečijo njihovo lastno učenje: »Publika, ki so jo poprej uklenili v jarem, [se] nato sama prisiljuje ostati v njem, če so jo nekateri od njenih skrbnikov, ki so sami vsakršnega razsvetljevanja nesposobni, k temu nahujskali.« (ibid.) Kant trdi, da je posameznikova svoboda nujna zato, da se ljudje razsvetlijo sami od sebe, in bi povzročila, da se ideje samostojno mislečih posameznikov širijo med preostalo publiko, posledično pa vodijo do novih in pogosto naprednejših idej. Revolucija za doseg razsvetljenstva ni dovolj, saj je ta vedno le začasna in ne vodi do reforme načina mišljenja.

Pojem razsvetljenstva lahko sicer definiramo zelo široko, kot človekovo razmišljanje o njegovi biti, bivanju, pomenu in vplivu na globalno dogajanje. Za razsvetljenje v tem pomenu je nujno izobraževanje, hkrati pa tudi človekov izstop iz navideznega udobja, ki ga omogoča težnja h konkuriranju drugim. Na tem mestu se vprašanje, »ali je razsvetljenje danes mogoče«, ne zdi več zadostno, saj ga lahko zaradi njegove zastarele revolucionarne poze le odpravimo. Zato si ga raje zastavimo drugače: »Kaj narediti danes, ko razsvetljenje ni več mogoče?« V nadaljevanju prispevka bomo skicirali štiri odgovore, ki jih ponujajo nova anarhistična gibanja.

Prvič: Razmisliti o sovraštvu in revolucionarnih taktikah novega anarhizma za izboljšanje sveta

Emma Goldman je konec 19. stoletja zapisala: »[N]eizobražena množica gleda na človeka, ki se z nasiljem bojuje proti družbenim in ekonomskim krivicam, kot na divjo žival, kot na surovo pošast brez srca, ki uživa ob uničenju življenj, se kopa v lužah krvi ali – v najboljšem primeru – kot na neodgovornega norca.« (Goldman, 1986: 481) Opisovala je atentatorje, ki so z nasiljem opozarjali na človeško bedo in ponižanje. Ena od posebnosti novih anarhističnih gibanj je, da temeljijo na načelu nenasilja, ki je hkrati postalo njihovo najmočnejše orožje in povzročilo, da oblasti preprosto ne vedo, kako naj se nanj odzovejo (Graeber, 2002). Novi anarhizem

nam upor predstavi kot stalno delujočo mrežo posameznikov, ki s prostovoljnim združevanjem, razporejanjem sredstev ter s širjenjem sodelovanja in sreče ustvarjajo boljšo družbo (Zinn, 2010: X). Zinn trdi, da anarhisti revolucionarno spremembo vidijo kot »nekaj neposrednega, nekaj, kar moramo storiti zdaj, kjer smo, kjer živimo, kjer delamo« (ibid.: XI). Govorimo o anarhizmu kot metodologiji – »načinu delovanja oziroma zgodovinski težnji proti nezakoniti avtoriteti« (Neal, 2011: 204), ki je stalno gibanje v obliki revolucionarnih akcij, drobnih premikov. Aktivisti socialnih centrov ter mirovniških in protifašističnih organizacij, ki se danes na mejah, ulicah in socialnih omrežjih borijo za dostojno obravnavo migrantov, zelo dobro poznajo anarhistična načela – »ne le načela nehierarhičnega in neavtoritarnega organiziranja«, temveč tudi pozive k direktni akciji ter libertarnega duha, ki preveva takšna gibanja (Vodovnik, 2010: 70–71).

Prava revolucija, proces, se torej odvija v obliki dejanj za izboljšanje sveta. Revolucionarna dejanja so najrazličnejša: od nudenja pomoči potrebnim, obravnavanja sovražnih izjav do drugega, pa do konkretnega preprečevanja in brisanja sovražnega govora, primer česar so bitke gibanja Anonymous, ki je nedavno uspešno sesulo spletno stran rasistične združbe Klu Klux Klan rekoč, da gre za eno največjih in najstarejših institucij sovraštva na svetu (Hamill, 2016). Gibanje Anonymous je dokaz, da anonimnost na spletu ni uporabljena zgolj za sovražni govor, temveč tudi za njegovo brisanje. Hkrati s širjenjem družbenega področja se namreč širijo tudi »prostori človekovih pravic in svobode ter spodbujanje razvoja novih mehanizmov komunikacijskega nadzora in cenzure« (Splichal, 2004: 235), zato imamo možnost, da jih uporabimo tudi za odkrivanje in obsojanje sovraštva.

Pri sodobnih anarhističnih taktikah ne gre za prevzem oblasti, temveč za razkrievanje, delegitimiranje in razkrajanje oblastnih mehanizmov ter hkrati osvobajanje in širjenje čedalje večjih prostorov avtonomije (Graeber, 2002). Hakim Bey takšne prostore imenuje začasne avtonomne cone (ZAC), ki so danes najboljši način za revolucionarne trenutke, saj lahko zagotovijo stopnjevanje do vstaje, ne pa tudi nasilja in mučeništva – »ZAC je kot vstaja, ki se ne spopade direktno z državo; gverilska operacija, ki osvobodi del (ozemlja, časa, domišljije) in nato razpade, pa se spet pojavi drugje/drugič, še *preden* jo lahko zatre država« (Bey, 2011: 62–63). Vodovnik (2010: 9) ZAC označi za revolucijo, ki je obsojena na neuspeh, saj bi njen uspeh pomenil popoln poraz, zanikanje prihodnjih ZAC. Koncept namreč gradi na predpostavki o zmožnosti slehernega posameznika, da s svojimi – še tako majhnimi – gestami že tu in zdaj spreminja in soustvarja svet (ibid.). Učinkovitost takšnega delovanja bi nam morala biti povod za prestrukturiranje tudi drugih področij vsakdanjega življenja.

V delu iz leta 1985 si Bey zastavi pomembno vprašanje: »Kako to, da se ,na glavo obrnjen svet' vedno zasuče v *desno*?« (Bey, 2011: 61) Po Graeberju (2014: 134) je bistvo desničarske misli v nasilju, ki z različnimi subtilnimi sredstvi omogoča in določa parametre družbene eksistence in zdravega razuma. Nasilje opredeli kot »adut neumnih«, saj gre pri nasilju za »vsiljevanje preprostih družbenih odnosov z malo ali nič imaginacijske identifikacije« (ibid.: 136). Miller (2001: 20) meni, da ima

takšno agresivno vedenje svoje mesto v »spekularnem narcizmu«, ki se mu moramo upreti ravno s preverjanjem svoje »posebnosti« v razmerju do drugih, s čimer bi postali občutljivejši na bedo drugega.

Drugič: Preizprašati občutek večvrednosti – stabilna samopodoba in kritična presoja pristranskosti

Sovraštvo do drugačnih posameznikov in skupin je priučeno in ne prirojeno, poudarjanju tega bi morale več pozornosti posvetiti tudi izobraževalne ustanove. Wright (2008: 329) opozarja na človekovo nagnjenost k ogorčenosti nad vedenjem določenih skupin ljudi, katerih interesi so neskladni z interesi skupine, ki ji pripadamo. Trdi, da smo do ljudi »z nizkim statusom bolj neuvidevni kakor do ljudi z visokim statusom«, iz česar sledi, da posameznike, ki pripadajo za nas drugorazrednim tradicijam, vidimo kot manjvredne. Toda po čem sklepamo, da smo »mi« boljši? Kaj nam daje občutek večvrednosti?

Domneva psihologov glede predelave informacij, ki smo jim ljudje izpostavljeni v svojem okolju, je, da gre za »povsem individualno-kognitivni proces, ki se začneja v človeških čutilih in se konča nekje v možganih, kjer se za posameznika ustvarja ‚podoba sveta‘« (Nastran Ule, 2000: 71). Človekovo družbeno naravo določajo socialni dejavniki in socialni kontekst. V socialni psihologiji se uporablja izraz »socialna kognicija« in pomeni predelavo informacij, na podlagi katere si ljudje ustvarjamo svet in ne zgolj podobe sveta. Našo stvarnost sestavljajo tudi subjektivni procesi, kot so »vrednotenje objektov v okolju, iskanje ali določanje pomenov stvari in dogajanj okrog nas«, ki postanejo objektivni, brž ko se drugi odzivajo nanje enako ali sorodno, kot se na te objekte ali na njihovo vrednotenje in pomen odzivamo mi sami (ibid.: 71). Govorimo o kognitivnih shemah, ki nam med drugim ponujajo razlago tudi za t. i. halo efekt, težnjo, »da se ob podatku o kaki pozitivni [ali negativni] lastnosti v zaznavanju in ocenjevanju osebe asociativno pridružijo tudi druge pozitivne [ali negativne] ocene, za katere ni realne podlage« (ibid.: 83), kar pa vodi do napačnih sodb in napak v zaznavanju (Kovačik, 2009: 63). Tovrstne naivne psihološke teorije nam pomagajo pri razlaganju sveta tako, da poenostavimo njegovo kompleksnost (Rebolj, 2014: 79), mednje pa spadajo tudi stereotipne predstave in predsodki, ki jih ustvarjajo in ohranjajo kultura, religija ali ideologija. Kahneman (2016: 12) trdi, da razpoložljivost diagnostične oznake za pristranskost (halo efekt) omogoča, da jo lažje pričakujemo, prepoznamo in razumemo. Pristranskost je sistemska napaka, ki jo moramo kritično obdelati takoj, ko se pojavi, kar lahko storimo le tako, da se o ozadju pristranskosti poučimo.

Socialna psihologija na splošno trdi, da je »točnost v presoji drugih oseb zvezno določena sposobnost posameznikov, ki je močno odvisna tudi od stabilne in realne podobe o sebi« (Nastran Ule, 2000: 87). Vtis, ki si ga ustvarimo o posamezniku, je odvisen od našega gledanja in lastnih izhodiščnih stališč – ta namreč »usmerjajo naše početje v svetu in obratno, spremembe v socialnem svetu se najprej odrazijo

v naših stališčih, ki nato vplivajo na spreminjanje naših dejanj ali vedenjskih oblik« (ibid.: 115). Tako imajo stališča osrednjo vlogo v socialni konstrukciji sveta in so lahko razlog za medsebojna sumničenja, konflikte in vojne. Primer negativnih stališč so predsodki – »negativna in čustveno nabita stališča do določene skupine ljudi« (Kuran, 2010: 93) – ki, usmerjeni na določene socialne skupine, kot so begunci, istospolno usmerjeni, izbrisani itd., lahko vodijo do aktivne diskriminacije njihovih pripadnikov.

Graeber (2013: 44) pravi, da bi nas skrbna proučitev zahodnega načina življenja pripeljala do spoznanja, da današnji čas ni bistveno drugačen, saj »obstoj tovarn in mikročipov ne pomeni, da sta se politični ali družbeni potencial po svoji temeljni naravi spremenila«. Za izpodbijanje nereflektiranih predpostavk je ključen znanstveni diskurz, ki izničuje subjektivne posamičnosti, »saj je po tem, da je označevallec desubjektiviran, znanost poklicana k univerzalnosti. Znanost je antirasistična, antinacionalna in antiideološka: subjektivno partikularnost spravlja v nelagoden položaj, ko uveljavlja pogoj, da velja le, če drži za vse ljudi« (Balažič, 2008: 229). Diskurz znanosti ni abstrakten, temveč »učinkuje na vsakega posameznika in na vse socialne skupine tako, da z označevalci mednje vpelje univerzalizacijo« (ibid.).

Tretjič: Upreti se nevednosti – formalno, samostojno in družbeno pridobivanje znanj

Po Adornu je osebnost po izhodiščni predpostavki »bolj ali manj vztrajajoča organizacija sil znotraj posameznika«, ki je ni mogoče zreducirati na opazovanje zunanjega obnašanja: »osebnost leži za obnašanjem in znotraj posameznika« (v Dolar, 1982: 66). Sile osebnosti niso odgovori, temveč pripravljenost na odgovore. Takšna trajna organizacija pa se navzven kaže med drugim v izbiri »ideoloških preferenc« (ibid.). Razsvetljenje, ki ga navaja Kant, lahko v veliki meri dosežemo sami, pri čemer moramo biti pripravljeni na nenehen *boj* kritičnega prebiranja in razmišljanja ter soočanja z drugačnimi idejami in mnenji. Za odpravo sovražnega govora je širjenje znanja ključno; izobraziti ljudi o vzrokih in posledicah širjenja sovrašstva v družbi, raziskati širši kontekst takšnega delovanja in poiskati rešitve zanj, je le nekaj dejanj, ki bi jim morali nameniti več pozornosti v družbi in ne le v akademskih krogih in zaprtih debatnih skupinah. Morali bi spodbujati razpravljanje na ulicah in povsod, kjer se zbirajo množice naključnih posameznikov. Zgolj podajanje različnih idej nam ne bi smelo zadostovati; zanje bi morali zahtevati argumente ter jim nasproti postaviti svoje ideje in argumentacije. Takšno delovanje dinamične in notranje raznolike množice po Hardtu in Negriju (2012: 29) preobraža konvencionalno dožemanje tolerantnosti, ki mora »dopustiti *drugačnemu* sodelovanje in aktivno delovanje z drugimi«.

»Vednosti ljudi« oziroma »vednosti od spodaj« poseben poudarek namenja tudi Foucault. Govori o »nekvalificirani, celo diskvalificirani vednosti«, z nastopom katere je nastala kritika (Foucault, 2015: 18). Kritično misleči posamezniki so

namreč gibalo razvoja družbe. Z medsebojnim sodelovanjem in sooblikovanjem misli ter kreiranjem prostorov, ki to omogočajo, spodbujamo tudi svobodno izražanje misli in idej.

Samozobrazovanje pa ni zadostno, saj je pomembno svoje znanje izpostaviti širši množici znanj, kjer je naše znanje nato ovrženo, preoblikovano ali pa celo (so) ustvari novo znanje. Šolski sistem naj bi bil zasnovan tako, da podaja kakovostno splošno znanje in spodbuja razmišljanje in razvijanje novih idej. Pri tem bi morali zaupati kvalificiranemu posamezniku, ki so se na izobraževalnem področju pripravljene nenehno izpopolnjevati in se učiti skupaj s svojimi učenci. Učitelji bi torej morali uporabiti svoje kvalificirano znanje za stalno nadgrajevanje znanj učencev in posledično za razvoj njihovih osebnosti.

Četrta: Osvoboditi se strahu – pomen multikulturne vzgoje za prepoznanje raznolikosti kot bogastva družbe

Svobodna in kritična misel vodi demokracijo – definirano ne kot tip vladavine, temveč kot družbeno prakso. Vodovnik (2015: 86) opisuje t. i. »*praxis* filozofijo«, pri čemer je *praxis* razumljena kot »svobodna in kreativna dejavnost človeka, s katero ta ustvarja in spreminja svet okoli sebe in posledično sebe«. Demokracija namreč ni nekaj danega, temveč je »proces, tendenca v našem vsakdanjem življenju, kjer deliberacija z drugimi in drugačnimi ni zgolj možnost v času obilja, pač pa je to – tudi in predvsem v času krize – njen temeljni pogoj« (ibid.: 134–135). V tem procesu moramo biti ves čas aktivni soudeleženci, se učiti in raziskovati, saj se lahko le tako osvobodimo ideologov in strahu. Interes ideologov je namreč prestrašena, pokorna množica, ki je po Rutarju (2015b) »zaslepljena, kar tudi pomeni, da njeni člani ne vedo, kako živijo posamezniki, ljudje iz krvi in mesa, ko se trudijo preživeti«.

Hiter in nenadzorovan proces globalizacije je povzročil, da je »človekovo življenje neposredno ali posredno pod vplivom drugih kultur in sočasnih dogodkov v drugih delih sveta« (Klemenčič in Štremfel, 2011: 13), zato je ključno, da se o spremenjenih razmerjih v svetu učimo. Hellerjeva multikulturalizem definira kot ideologijo, ki varuje in pospešuje mnogoterost kultur (Rizman, 1998: 127), hkrati pa meni, da bi multikulturna vzgoja morala zasesti pomemben del v šolskem izobraževanju. Problem multikulturalizma je namreč v tem, da številni kulturni in družbeni procesi, kot na primer stereotipi, delujejo na nezavedni ravni. Nujno je, da se stereotipi rekonstruirajo oziroma dekonstruirajo (Lukšič Hacin, 1999), kar med drugim pomeni upoštevanje neenakosti in raznovrstnosti drugih. Spoznavanje različnih kultur ni pomembno zgolj v izobraževalnem sistemu, temveč tudi v vsakdanjem življenju, saj »pogosti kontakti z ljudmi z različnim kulturnim ozadjem sprožajo zavedanje o razlikah, ki v veliki meri oblikujejo našo identiteto ter izzovejo naše razumevanje različnosti« (Klemenčič in Štremfel, 2011: 13). Drugačnost, raznolikost posledično bogati družbo, v kateri se širijo nazori posameznikov, posledično pa izginja strah.

Sklep

Z anarhističnim vodilom, da se zmage človeštva skrivajo v malih vsakdanjih bojih za boljše življenje, članek zaključujem s Kantovim pozivom k »rezoniranju«: izobrazite se, ideje, ki jih širijo drugi, kritično premislite in raziščite vzroke in posledice njihovega širjenja, obravnavajte probleme, raziskujte in razvijajte svojo domišljijo, udeležujte se solidarnostnih shodov in se borite za enakopravnost pravic vseh, preizprašujte oblast in sistem kot tak ter zahtevajte pojasnila. Na mirovniških, solidarnostnih in drugih shodih, ki so potekali zadnja leta, smo bili priče združevanju ljudi in skupin, ki se prej niso niti poznali, in njihovemu delovanju za skupen cilj s sloganoma solidarnosti in sočutja. Protestni kampi, organizirani kot omrežja, so prostori učenja in laboratoriji kreativnosti ter taktičnih inovacij ravno zaradi sodelovanja in solidarnosti med ljudmi (Feigenbaum in dr., 2013: 219). Oblikujejo se močne kolektivne identitete, ki so prostori radikalne demokratične izkušnje, zato bi lahko marsikatero prakso iz takšnih organizacij in gibanj prenesli tudi v vsakdanje življenje. Zdi se, da je takšno delovanje edini mogoči odgovor za osvetlitev nesmiselnosti segregacijskih politik, ki vodijo v izredna stanja in tudi v vojne. Hkrati z izobraževanjem se osvobajamo strahu pred neznanim ter ustvarjamo kritično družbo, ki je temeljna za širjenje demokracije na vseh področjih vsakdanjega življenja.

Avtorji, katerih teorije in misli navajamo v članku, potrjujejo tudi našo uvodoma zastavljeno tezo. Sovražni govor je gibal neoliberalne ideologije, ki sovražni naboj v obliki predsodkov in laži usmerja na »one«, ki so »za nas« drugačni in ki posegajo v »naš« prostor. Takšna retorika množice oddaljuje od resničnih problemov v družbi (širjenje neenakosti) in jim pozornost preusmerja na navideznega sovražnika, kar v množici zbuja preplah in širi jezo.

Danes imamo poleg dostopa do neznanskega števila informacij in znanja o drugih kulturah predvsem v večjih mestih na voljo tudi veliko javnih predavanj in nastopov, kjer se lahko poučimo o različnih družbeno-političnih področjih, hkrati pa svoje ideje in mnenja izpostavimo kritiki in premisleku drugih. Takšne prostore bi morali širiti tudi zunaj urbanih središč in jih približati večjim množicam. S širjenjem progresivnih idej in misli se namreč širi tudi demokracija v družbi.

Literatura

- BALAŽIC, MILAN (2007): *Politična antifilozofija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- BALAŽIC, MILAN (2008): *Znanost in realno*. Ljubljana: Sophia.
- BEY, HAKIM (2011): Začasna avtonomna cona. V *Antologija anarhizma 3*, Ž. Vodovnik (ur.), 59–88. Ljubljana: Krtina.
- DOLAR, MLADEN (1982): *Struktura fašističnega gospostva: Marksistične analize fašizma in problemi teorije ideologije*. Ljubljana: DDU Univerzum.

- DUSTMAN, CHRISTIAN, TOMMASO FRATTINI IN IAN P. PRESTON (2011): *The Effect of Immigration along the Distribution of Wages*. Dostopno na: goo.gl/o4g8Za (15. december 2016).
- FEIGENBAUM, ANA, FABIAN FRENZEL IN PATRIC MCCURDY (2013): *Protest Camps*. London: Zed Books.
- FOUCAULT, MICHEL (2015): »Družbo je treba braniti«: predavanja na Collège de France (1975–1976). Ljubljana: Studia Humanitatis.
- FREUD, SIGMUND (2007): *Spisi o družbi in religiji*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- GOLDMAN, EMMA (1986): Psihologija političnega nasilja. V *Antologija anarhizma*, R. Rizman (ur.), 481–539. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.
- GRAEBER, DAVID (2002): *The New Anarchists*. Dostopno na: web.archive.org/web/20100130062023/http://newleftreview.org/A2368 (19. avgust 2014).
- GRAEBER, DAVID (2013): *Fragmenti anarhistične antropologije*. Ljubljana: Založba /*cf.
- GRAEBER, DAVID (2014): Revolucija v nasprotni smeri. *Časopis za kritiko znanosti XLII* (257): 131–146.
- HAMILL, JASPER (2016): *Anonymous »Destroys« Klu Klux Klan and Vows to Wipe Racism off the Internet*. Dostopno na: <http://www.mirror.co.uk/science/anonymous-destroys-ku-klux-klan-7745958> (16. maj 2016).
- HARDT, MICHAEL IN ANTONIO NEGRI (2012): *Declaration*. Dostopno na: antonionegrienglish.files.wordpress.com/2012/05/93152857-hardt-negri-declaration-2012.pdf (29. april 2016).
- HARVEY, DAVID (2012): *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- HELD, DAVID, ANTHONY MCGREW, DAVID GOLDBLATT IN JONATHAN PERRATON (1999): *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity Press in association with Blackwell Publishers Ltd.
- INŠTITUT ZA DELAVSKE ŠTUDIJE (B. D.): *Študijski seminar: Lacanovska psihoanaliza*. Dostopno na: <http://www.delavske-studije.si/studijski-seminar-lacanovska-psihoanaliza/> (15. november 2016).
- KAHNEMAN, DANIEL (2016): *Razmišljanje, hitro in počasno*. Ljubljana: UMco.
- KANT, IMMANUEL (2006): *Zgodovinsko-politični spisi*. Ljubljana: Založba ZRC.
- KLEMENČIČ, EVA IN URŠKA ŠTREMEL (2011): *Nacionalna in mednarodna perspektiva izobraževanja za državljanstvo v multikulturni družbi*. Ljubljana: Založba ZRC.
- KOVAČIK, ANITA (2009): *Človek v socialnem okolju*. Dostopno na: www.mizs.gov.si/gov.../IMPLETUM_266ORGANIZATOR_Clovek_Kovacik.pdf (28. november 2016).
- KURAN, MANUEL (2010): *Genealogija rasnih predsodkov s stališča socialne nevroznanosti*. Dostopno na: psiholoska-obzorja.si/arhiv_clanki/2010_2/kuran.pdf (28. november 2016).
- LACAN, JACQUES (2008): *Hrbtna stran psihoanalize*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- LACAN, JACQUES (2010): *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

- LUKŠIČ HACIN, MARINA (1999): *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: Založba ZRC.
- MILLER, JACQUES-ALAIN (2001): *O nekem drugem Lacanu*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- MOUFFE, CHANTAL (2015): *Agonistika: misliti svet politično*. Ljubljana: Maska.
- NASTRAN ULE, MIRJANA (2000): *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- NEAL, DAVE (2011): Anarhizem: ideologija ali metodologija? V *Antologija anarhizma* 3, Ž. Vodovnik (ur.), 203–214. Ljubljana: Krtina.
- OMLADIČ, LUKA (2011): Kaj je neoliberalizem? *Kvarkadabra*, 15. februar. Dostopno na: <http://www.kvarkadabra.net/2011/02/kaj-je-neoliberalizem/> (28. november 2016).
- PERI, GIOVANNI (B. D.): Do immigrant Workers Depress the Wages of Native Workers? *IZA World of Labor*. Dostopno na: <https://wol.iza.org/uploads/articles/42/pdfs/do-immigrant-workers-depress-the-wages-of-native-workers.pdf> (15. november 2016).
- REBOLJ, ADRIJANA BIBA (2014): Stališča in predsodki o študentih s posebnimi potrebami. *Andragoška spoznanja* 20(1): 75–86. Dostopno na: <http://revije.ff.uni-lj.si/AndragoskaSpoznanja/article/view/2346/2043> (28. november 2016).
- RIZMAN, RUDI (1998): Multikulturalizem in izzivi globalizacije. *XXXIV. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj* (34): 125–135.
- RUTAR, DUŠAN (2015a): Od kod potreba po tabuju incesta? *Za-misli*, 14. marec. Dostopno na: <http://za-misli.si/teorija/besede/2183-od-kod-potreba-po-tabuju-incesta> (15. julij 2016).
- RUTAR, DUŠAN (2015b): Beda vsakdanje filozofije. *Za-misli*, 9. april. Dostopno na: <http://za-misli.si/kolumne/dusan-rutar/2229-beda-vsakdanje-filozofije> (10. april 2017).
- SCHMITT, CARL (1994): *Tri razprave*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze.
- SPLICHAL, SLAVKO (2004): Nevidni v globalni družbi: globalizacija in univerzalizacija partikularnosti. Tribut Gabrielu Tardu ob stoletnici smrti. *Teorija in praksa* 41(1-2): 232–243. Dostopno na: <http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/tip20041-2splichal.pdf> (15. julij 2016).
- VODOVNIK, ŽIGA (2010): *Anarhija vsakdanjega življenja: zapiski o anarhizmu in njegovih pozabljenih pritokih*. Ljubljana: Sophia.
- VODOVNIK, ŽIGA (2011): »Novi« anarhizem? – O bifurkaciji in transformaciji sodobne anarhistične misli in prakse. *Teorija in praksa* 48(1): 87–107.
- ZINN, HOWARD (2010): Svež pogled na anarhizem. V *Anarhija vsakdanjega življenja: zapiski o anarhizmu in njegovih pozabljenih pritokih*, Ž. Vodovnik (ur.), 203–214. Ljubljana: Sophia.